

Українська література

УДК 821.161.2

ПРОВІДНА РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

(на матеріалі збірки поезій «Думи і мрії»)

THE LEADING ROLE OF ART IN THE WORKS OF LESYA

UKRAINKA

(on the material of the collection of poems «Thoughts and Dreams»)

Поздрань Ю.В.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри мовознавства

Вінницького національного технічного університету

Дубова І.О.,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри іноземних мов з курсом латинської мови та медичної

термінології Вінницького національного медичного університету

ім. М.І. Пирогова

У статті простежено еволюцію поглядів Лесі Українки на роль та призначення мистецтва у суспільстві на матеріалі збірки поезій «Думи і мрії». Доведено, що суспільну роль мистецтва та призначення митця поетеса розглядала крізь призму власного громадянського самовизначення й обов'язку. Леся Українка описує постать українського інтелігента, який, не шкодуючи власних сил, має очолити народну боротьбу за визволення, взятися за зброю пліч-о-пліч з народом і перемогти або полягти в битві. З'ясовано, що основне завдання поетичного слова полягає в служінні своєму народові в часи його нестримних соціальних і національних катаклізмів, у підтримуванні духу

борців за рівність та волю. Установлено, що саме митець несе відповідальність за збереження духовних скарбів свого народу й має творити в ім'я вищих ідеалів краси та справедливості.

Ключові слова: суспільна роль митця, призначення мистецтва, слово-зброя, поет-борець, муза.

В статті прослідковується еволюція поглядів Лесі Українки на роль і призначення мистецтва в суспільстві на матеріалі збірки віршів «Думи і мрії». Доведено, що суспільну роль мистецтва і призначення художника поетеса розглядала крізь призму власного громадянського самоопределення і обов'язку. Леся Українка описує фігуру українського інтелектуала, який, не жалеючи власних сил, повинен очолити народну боротьбу за визволення, взятися за зброю бок о бок з народом і перемогти або загинути в бою. Встановлено, що основне завдання поетичного слова полягає в служінні своєму народові в часи його безконтрольних соціальних і національних катастроф, в підтримці духу борців за рівність і свободу. Встановлено, що саме він несе відповідальність за збереження духовних скарбів свого народу і повинен творити на ім'я вищих ідеалів краси та справедливості.

Ключевые слова: общественная роль поэта, назначение искусства, слово-оружие, поэт-борец, муза.

The article examines the evolution of Lesya Ukrainka's views on the role and purpose of art in society, which based on the collection of poems «Thoughts and Dreams». Proved that the social role of art and the appointment of the artist the poet viewed through the prism of her own self-determination and duty. Lesja Ukrainka describes the figure of a Ukrainian intellectual who, without regretting his own forces, should lead the people's struggle for liberation, take arms side by side with the people and win or die in the battle. It was found out that the main task of the poetic word is to serve its people during its unbridled social and national cataclysms,

in support of the spirit of the fighters for equality and freedom. It is established that the artist is the guardian of the mental values of his people and must create in the name of the highest ideals of beauty and justice.

Key words: public role of the artist, art appointment, word-weapon, poet-wrestler, muse.

Постановка проблеми. У життєдіяльності кожного народу мистецтво завжди поставало ефективним чинником формування національного духу, і саме митці здатні були у яскравих образах втілити дух народу, його прагнення до волі та справедливості. Таким митцем в українській літературі була Леся Українка. У її поетичній творчості проблему митця і мистецтва переосмислено, адже не лише митець має служити народу своєю творчістю, а й народ має підтримувати й ушановувати своїх геніїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему митця та мистецтва у поетичній та драматичній творчості Лесі Українки досліджували В. П. Агеєва, З. П. Гузар, Л. Залеська-Онишкевич, О. П. Онуфрієнко, О. О. Рисак, П. П. Филипович, І. Я. Франко, Н. М. Яценко та інші. Зокрема В. П. Агеєва доводить, що Леся Українка трактує поета як опікуна духовних скарбів, інструмент, що звучить в унісон з ритмами всесвіту. Вона стверджує, що особиста і громадянська свобода, незалежність від суспільних потреб і вимог, ідейний конформізм виявляється спустошливим для митця, виснажує талант [1]. П. П. Филипович зазначає, що трагедія митця у творах Лесі Українки, зокрема у драматичній поемі «У пущі», полягає в тому, що в його творчості зникає певна безпосередність і невимушеність, а замість цього з'являється надуманість і розумове напруження [2]. О. П. Онуфрієнко акцентує увагу на тому, що мотив служіння поета народу зазнає в ліриці Лесі Українки своєрідної трансформації: на місце мрійливо-печальних оспівувань долі народу приходять заклики до боротьби проти поневолення й гніту [3]. В одному з наших попередніх досліджень проаналізовано проблему всеохоплюючої, самодостатньої сили і значення мистецтва в циклі поезій Лесі Українки

«Ритми» [4]. Однак поза увагою дослідників залишилася проблема переосмислення ролі митця та значення його поетичного слова на шляху до соціального й національного визволення, що порушена в поетичній збірці «Думи і мрії».

Метою статті є з'ясування специфіки художнього втілення проблеми призначення митця й мистецтва в розвитку суспільства; розкриття неоднозначності суспільної місії митця у процесі визвольної боротьби на матеріалі збірки поезій Лесі Українки «Думи і мрії»;

Виклад основного матеріалу. Леся Українка була прихильницею романтичної концепції світу, у якому провідну роль відігравало мистецтво. Саме тому тема художника, митця, їхньої ролі і значення в життєдіяльності суспільства, тема творчого натхнення завжди залишалася провідною у її творчості. У центрі уваги поетеси постійно перебували сутність творчого процесу, неосяжні можливості й завдання митця проникнути в душу читача за допомогою поетичного слова і зробити її кращою, вплинути таким чином на суспільне життя.

В одинадцятитомному «Словнику української мови» подано таке тлумачення *мистецтва*: «1. Творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність ... // Галузь творчої художньої діяльності ... 2. Досконале вміння в якійсь справі, галузі, майстерність» [5, с. 719]. Однак для Лесі Українки мистецтво було історичною діяльністю, способом світосприйняття і світовідображення. В одному з листів до Івана Франка вона писала: «...Наші слова стають нашими ділами і судять нас люди по ділах наших» [цит. за 6, с. 41].

Суспільну роль мистецтва та призначення митця поетеса розглядала крізь призму власного громадянського самовизначення й обов'язку. Упродовж багатьох років вона не раз поверталася до цієї проблеми, вносила певні корективи й уточнення. Уся її творчість є ланцюгом послідовних відповідей на питання про предмет і завдання мистецтва, його специфіку. Тому, починаючи зі збірки поезій «Думи і мрії», уже майже не чути скарг і нарікань поетеси на

долю, плач стихає й виникає чітке усвідомлення свого основного призначення: *«Годі тепера! Ні скарг, ані плачу, / Ні нарікання на долю, – кінець! / ... / Згинули мрії, і темрява слід їх закрила ...»* [7, с. 125–126]. Поетеса ставить перед собою нове завдання: *«Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі»* [7, с. 126]. Вона створює образ нової людини – борця за волю і права народу. Таким борцем, на її думку, має стати поет.

У збірці «Думи і мрії» Леся Українка описує постать українського інтелігента, який, не шкодуючи власних сил, має очолити народну боротьбу за визволення, взятися за зброю пліч-о-пліч з народом і перемогти або полягти в битві. Це буде жертвний шлях для кожного поета, однак він є єдиним можливим задля досягнення поставленої мети. Саме тому Леся Українка перестає проливати сльози над народним безталанням і закликає до активних дій: *«Що сльози там, де навіть крові мало!»* [7, с. 125]. Цим риторичним питанням авторка поклала початок новому розумінню призначення мистецтва у процесі суспільного самовизначення українського народу.

Особливе місце у збірці «Думи і мрії» займає поезія «Слово, чому ти не твердая криця» [7, с. 143–144], сповнена алегорій, порівнянь та епітетів. Свою творчість Леся Українка порівнює то з *«твердою крицею»*, то з *«гострим мечем»*, який поки що *«в піхві»*, чи то з клинком, який може так *«брязнути об залізо кайданів»*, що аж *«підє луна по твердинях тиранів»* і пролунає *«гук нових, не тюремних речей»*. А в цілому художнє слово поетеси, ота *«щира, гартована мова»* – це могутня зброя, яку вона віддає *«месникам дужим»* для бою за волю. Поетеса вірить, що борці за народні ідеї приймуть її зброю і *«кинуться з нею одважно до бою»*. Леся Українка переконана, що в руках народних месників поетичне слово стане ще гострішим і бойовитішим, перетвориться у справжню зброю, здатну подолати ворога. Так, надлюдське прагнення авторки перелити мову в гартовану зброю вилилося у вогненні слова, разючіші за крицю. Цей вірш став вираженням поетичного кредо Лесі Українки.

Яскравим прикладом громадянської лірики поетеси є вірш «Товарищі на спомин», у якому послання до приятельки переростає в послання до широких кіл громадськості, якій мало б бути соромно через те, що *«Наука наша – скарб, закопаний в могилу, / Наш хист – актор-кріпак в театрі у панів»* [8, с. 102]. Рядки поезії є гострим, дошкульним, саркастичним словом до українців, гнівним оскарженням нашого народу в рабстві, самоянничарстві [9, с. 286]. На думку Лесі Українки, попри те, що ми *«орлині крила чуєм за спиною»*, все ж *«ми раби, немає гірших в світі»*, бо *«самі ж кайданами прикуті до землі»*, бо знехтували своїм громадянським обов'язком, втратили гідність і плазуємо перед ворогом. Ми навіть *«власної не маєм хати»*, тобто держави. Кожне слово цієї поезії є вистражданим, наболілим, пропущеним крізь власну душу. Пекучий біль викликає в авторки своєрідне самогубство українців: *«Народ наш, мов дитя сліпєє зроду, / Ніколи світа-сонця не видав, / За ворогів іде в огонь і в воду, / Катам своїх поводитарів оддав»* [8, с. 103].

В останньому рядку поезії Леся Українка згадує вождя повсталих рабів Риму – Спартака, висловлюючи таким чином глибокий сум, що в українського народу немає такого вождя. На думку поетеси, таким Спартаком має стати український інтелігент, митець, поет. Тому вірш закінчується патріотичним закликком: *«О, сором мовчки гинути й страждати, / Як маєм у руках хоч заржавілий меч. / Ні, краще ворогу на одсіч дати, / Та так, щоб голова злетіла з плеч!»* [8, с. 103]. На думку Н. О. Вишневської, ця строфа несе найвищу ідейну напругу, у ній сконцентровано основну ідею твору – впевненість у революційності народу, неминучості революційної боротьби: хоч ми раби за соціальним становищем, але не раби духом [10, с. 112].

Так природно громадянські мотиви, зумовлені неволею, переходять у мотиви заклику до боротьби проти неї. І тут незаперечна роль належить мужньому слову поета-борця. Тому з вірша «Поет під час облоги» постає образ відважного співця: *«Поет не боїться від ворога смерти, / Бо вільная пісня не може умерти!»* [7, с. 128].

У цій поезії Леся Українка висловлює думку про те, що пісня – це невмируще джерело життя народу, що саме в пісні відображено всі його радощі і тривоги: *«Усе одбивається в пісні, як в морі: / Рожевая зоря, й червона кров, / І темна ненависть, і ясна любов, / І племінь пожару, і місяць та зорі. / Та пісня, як море, і стоне, й рида, / І барвами грає, / І скелі зриває, / Як чиста прозора вода»* [7, с. 128].

Леся Українку завжди тривожила нелегка доля українських письменників, адже то була і її власна доля. З історії всесвітньої літератури вона добре знала, що фортуна ніколи не була прихильною до видатних співців, устеляла їхній творчий шлях тереном, а не квітами [11, с. 190]. Леся Українку це не дивувало, адже поети величного духу були безстрашними бійцями. Вони завжди відстоювали інтереси народу, були противниками панівного ладу з його офіційною ідеологією. За це вони часто змушені були розплачуватися власним життям або свободою.

Особливо важким і тернистим був шлях українських письменників у дожовтневий період, коли література боролася за незалежність свого народу, перебуваючи сама в колоніальному ярмі, мабуть, найжорстокішого й найбрутальнішого деспота – російського самодержавства [11, с. 190]. Ця боротьба була тривалою й жорстокою, адже зіткнулися дві нерівноцінні сили. Невеличка група одностайців, озброєна лише поетичним словом, що вміщувало в собі відданість Україні, безмежну любов до власного народу й водночас ненависть до російського царату, змушена була протистояти численній армії вояків, жандармів і поліції з вишколеними шпигунами і провокаторами. Це зіткнення вимагало героїзму, самовідданості й жертвності, адже за участь у ньому народні співці зазнавали ідеологічних переслідувань, тюремних ув'язнень, нескінченних каторжних доріг та поневірянь у засланнях. Саме таку гірку долю українських письменників оспівано в поезії *«На столітній ювілей української літератури»*.

Поетеса з сумом пише про долю краю, який утратив своїх співців: *«Були й за гетьманів співці; / З них деякі вічні співи зложили, / А як їх наймення? І де їх*

могили, / Щоб скласти хоч пізні вінці!» [7, с. 174]. В інших країнах співцям давали нагороди царі й королі, а українські письменники на йшли до вельмож на поклон: *«Ніхто їх не брав під свою оборону, / Ніхто не спускався з найвищого трону, / Щоб їм уділяти хвали. / Чоло не вінчали лавровії віти, / Тернів не скрашали ні золото, ні квіти, / Страждали співці в самоті; / На них не сіяли жупани-лудани. / Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани, / То вже не були золоті»* [7, с. 175]. Леся Українка була переконана, що попри все поет має залишатися вірним своїм ідеям та принципам, саможертвно й віддано боротися за світле майбутнє свого народу.

Важливо зауважити, що з проблемою мистецтва тісно пов'язані звернення поетеси до своєї музи. Леся Українка звертається до своєї музи як до порадниці, чарівниці, завданням якої є полегшення долі митця. Таке звернення можна простежити в поезії «Зимова ніч на чужині»: *«Розваж мене, Музо, моя ти порадо! / Так важко в сей вечір на серці мені!»* [7, с. 162]. Муза приходить до того, хто її кличе, надихає його на творчість у найрізноманітніших життєвих ситуаціях.

Та не в усіх поезіях муза виступає доброю порадницею, нерідко вона стає безжалісною невблаганною силою, що примушує сліпо собі служити. Жертовність служіння безжалісній музі Леся Українка ствердила в поезії «Ave Regina». Муза постає безжальною богинею, яка закувала свою обраницю в кайдани, відібрала все, давши натомість оманливу обіцянку щастя й пишних дарунків. Але замість віддяки за самозречене служіння – сльози, смуток і жаль. Та попри все це, бранка славить царицю, йдучи в її тріумфальному ході, може, й на смерть [1, с. 15].

Вірш «Зоря поезії» засвідчив утвердження романтичної концепції мистецтва і, очевидно, відмову від утилітаристських формул слова-зброї, меча, плуга: *«Інші будуть співці по мені, / Інші будуть лунати пісні, / Вільні, гучні, одважні та горді, / Поєднаються в яснім акорді / І полинуть у ті небеса, / Де сіяє одвічна краса»* [7, с.176].

У своїй творчості Леся Українка чи не найпослідовніше утвердила ідею служіння красі як найголовніший і священний обов'язок митця, ідею мистецтва для вічності. Поетеса повірила в силу слова, і ця віра її окрилює, надає сили до життя. Вона свято вірить у світле майбутнє української літератури і втілює цю віру у своїх поезіях.

Висновок. Тема суспільної ролі митця та його слова є центральною у творчості Лесі Українки. Збірка «Думи і мрії» демонструє еволюцію поглядів поетеси на призначення митця: від оспівування страждань народу поет переходить до закликів повстати проти цих страждань. Ніжні й делікатні нагадування про громадянську совість зникають, натомість лунають прокляття на адресу тих, хто намагається пристосуватися, прислужитися владарям. Слово в поезії Лесі Українки стає «зброєю», що покликана захищати інтереси народу. Образ сильного вогнистого слова, здатного порвати кайдани, є центральним у збірці «Думи і мрії». Однак проблему призначення митця й мистецтва порушено не лише в поетичній творчості Лесі Українки, що потребує подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агєєва В. Митець і пуща. Слово і час. 1999. №8. С. 11–18.
2. Филипович П. П. Генеза драматичної поеми Лесі Українки «У пущі» / Леся Українка. Зібрання творів у 12 томах. Т. 9. К.: Книгоспілка, 1975. С. 7–27.
3. Онуфрієнко О. П. Головні світоглядно-філософські засади лірики Лесі Українки. Українська література в загальноосвітній школі. 1999. №6. С. 31–36.
4. Франчук Н. Л., Поздрань Ю. В. Філософія мистецтва у циклі поезій Лесі Українки «Ритми». Materials of the XII International scientific and practical conference «Fundamental and applied science – 2016», October 30 – November 7, 2016. Sheffield: Science and education ltd, 2016. Volume 5: Philological sciences. P. 90–94.
5. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4. К.: Наукова думка, 1973. 840 с.

6. Гаєвська Л. О. Леся Українка про специфіку мистецтва. Радянське літературознавство. 1982. №4. С. 41–47.
7. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 томах. Т. 1. К.: Наукова думка, 1975. 448 с.
8. Леся Українка. Твори. К.: ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1970. 646 с.
9. Степанишин Б. І. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі: методичний посібник для вчителів. К.: «Проза», 1998. 384 с.
10. Вишневська Н. О. Лірика Лесі Українки. Текстологічні дослідження. К.: Наукова думка, 1976. 295 с.
11. Костенко А. Леся Українка. К.: А. С. К., 2006. 512 с.